

Észrevételek a népiskolai vallástanítás körül.

Was im Leben das Lebendigste sein soll, darf von Anfang nicht als ein Todes mitgetheilt werden.

Schleiermacher.

Korunkban a vallás iránti közöny anynyira elterjedt, hogy nem csak az egyházi, hanem a világiak közül is sokan komolyan kezdettek már több év óta azon gondolközni, hogy miként lehetne e bajon segíteni. Érzi és tudja a mult történelméből minden nemzet, hogy a vallás iránti közöny s az ezzel összekötött erkölcsi romlottság nem általános jólét, hanem a bukás örvénye felé vezet. Ez a tudat egy általános érdekü kérdést állított elé, t. i. miként lehetne a vallás iránti közönyt kiirtani és a népben a vallásos érzést ismét felkelteni, kifejteni és megszilárdítani? Ez az általános érdekü kérdés részben az oka, hogy minden országban oly élénk vallási mozgalmakkal találkozunk. Ez hívott életbe különféle egyleteket, melyeknek feladata egyesült erővel a népben a vallásos érzés felelevenítésére hatni, az által t. i. hogy felolvasások, folyóiratok által igyekezzenek a vallást a századok folytában hozzáragadt salaktól megtisztítani, s a szívet az idő folytán létrejött emberi tálmányok békójából kiszabadítani, szóval a vallást a józan észszel való öszhangzásba hozás által az emberi szívhez közelebb hozni s lassanként abban ismét gyümölcsözövé tenni.

Azonban habár a vallás iránti közöny általános, de mégis talán sehol sem mutatkozik oly nagy mértékben, mint honunkban. Ennek szerintem egyik legfőbb oka, mert a külföldkorábban fogott a baj orvoslásához s éppen azért nem harapozhatott anynyira el. Hogy menynyire érezték honunkban a vallás iránti közönyt, világosan mutatja az, hogy a néhány év előtt megpendített „reformegylet“ eszméje villámgyorsasággal járta be egész Magyarországot,

számosan sorakoztak zászlója alá, hogy egyesült erővel fogjanak a nagy munkához, melynek sikerét a legjobbak közös igyekezete biztosíthatja. Az egylet pár évvel ezelőtt meg is alakult. Azóta folytatja működését: folyóiratokban s különféle felolvasások által jelelvén ki a követendő új irányt. A jelenre másképp hatni természetesen nem is lehet; de a jövőt illetőleg más eszközökhöz kell nyulnunk, hogy e kórságon segíthessünk. Fel kell keresnünk, hogy hol gyökerezik a baj s ott kell gyökeres kiirtásához kezdenünk, mert csak úgy remélhetni, hogy czélt érünk.

A főkérdés tehát 1-ör Hol gyökerezik a honunkban oly igen elterjedt vallás iránti közöny? és 2-or Miként lehetne azt a jövőre nézve elosztatni? Ezen kérdésekre kétségkívül a felelet nem lehet egyéb, mint az első kérdésre ez: „a népnevelésben“, s a másodikra szintén ez: „a népnevelés által“ egy új nemzetet kell nevelni paedagogiai úton a vallásnak.

Távol legyen tőlem, hogy én e kérdések fejtegetésénél eredetiséget igényeljek magamnak; én csak azon ismereteimet és tapasztalataimat kívánom közölni, melyeket e kérdések körül Németországon szerezni szerencsém volt, s a melyek által habár csak egy porondszemmel is, én is járulni kívánok a vallási közöny elosztatásának nagy s eléggé meg nem becsülhető munkájához.

Megvallom, hogy a mi engem Németországban legelőbb meglepett: a német nép vallásossága volt. S midőn ennek oka után tapogatództam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez főleg a vallás tanításában rejlik.

A vallás tanítása honunkban is megvan, némely felekezetenél még igenis nagy mértékben; de az eredmény még sem az, minek tulajdonképpen lenni kellene. S miért? mert tanításában mindig azon a régi úton haladnak, melyről itt csak mint egy rég elmúlt időhöz tartozóról tudnak. Még mindig az egyes felekezetek a gyermekeknek először saját kátéjokat igyekeznek tanítani; vagy a mi egyre megy ki: a gyermekeket egyenesen vallásra akarják tanítani, nem pedig először a vallásos érzést bennök kifejteni. Nem az eredetileg emberben levő tiszta emberit igyekeznek a gyermekben felkeresni, azt öntudatra hívni, fejleszteni, szóval: a gyermek gondolkodására, érzelmeire paedagogiai úton hatni, hanem saját felekezetük elveit a gyermekek elméjébe vésni, s a szívet egyes kidolgozott confessiók által lebilincselve tartani. Ez által szerzettnek ugyan vallásos ismeretek, de vallásos érzés nélkül, a mi aztán

később némelyeket bigodtakká, másokat pedig közönyösökké tessen. E kettő közül pedig melyik a rosszabb? nehéz lenne megmondani.

Általánosan elismert dolog, hogy a vallás egyedül az érzés dolga. Minden igaz vallásnak szívvallásnak kell lennie, a szívből kell az észbe nyomulnia, onnan az akaratra nemesítőleg hatnia s így az erkölcsiségnek, az ember cselekedeteinek támaszául szolgálnia. A vallásismeret még nem vallás. Birhat valaki a legtöbb vallásismerettel és mégis belsőleg gyűlölni azt. S miért? mert csak vallásismerete van, vallásos érzés nélkül. S mi szüli ezt? kétségkívül a vallástan paedagogia ellenes tanítása a népiskolák s a gymnasiumok alsóbb osztályaiban.

Honunkban ugyanis, a menynyire én tudom, minden felekezethnél rendesen ott kezdik a vallástanítást, a hol a népiskolákban végezni kellene. A kicsi gyermeket emberré akarják tenni, mielőtt még gyermek volt volna. Pedig a mint Rousseau igen helyesen mondja: „A természet akarja, hogy a gyermekek gyermekek legyenek, mielőtt emberek lennének. Ha a rendet megfordítjuk, idő előtti gyümölcsöt hozunk létre, melynek sem érettsége, sem ize nem leszen soha“. Ha valamely tantárgy tanításában nem a természetes úton haladunk, ha nem tekintjük annak eredetét fejlődésénél, hanem egyenesen a közepébe vágunk s onnan folytatva adjuk azt a gyermek eleibe úgy mint előre elkészített valamit; akkor csak magoltatunk. Fejtjük az emlékező tehetséget az értelem rovására s végre s kénytelenek leszünk tapasztalni, hogy csaknem egész fáradozásunk siker nélküli, gyümölcsstelen maradt.

Azonban ennek igazsága és szomorú jele sehol sem tűnik ki annyira, mint a vallás tanításában, melynek megfordított kezelésével nem csak az értelem, hanem egyszersmind a szív rovására is dolgozunk. Igen, mert akkor az emberiségnek a természettől ezen nemes érzések elhíntésére adott szentélyt, parlagban hagyván, alkalmat nyújtunk, hogy abba idő folytával mindenféle nemtelen érzések s rossz hajlamok üssenek tanyát, gyökerezzenek még, melyek aztán később a teremtes remekét, az Isten képét viselő embert mindenféle aljas, nemtelen dolgok véghezvitelére ösztönözzék és képesítsék.

Lehet hogy igen sokan vannak, kik azt fogják mondani, hogy a vallástanításban igen is helyes úton haladunk, mert annak tanítását a „Mi atyánkkal“ kezdjük, s vannak a gyermekek felfogó képes-

ségéhez mért katekeziseink stb., melyekből oly sok szép erkölcsi s illedelmi szabályokat és vallástani elveket tanulnak meg kicsinyeink. Igen, tanulnak szajkó módra, a nélkül, hogy értenének abból valamit. Mit érthet pld. egy 5--6 éves gyermek a Miatyánkból, az apostoli hitformából? éppén anynyit, mintha a hitnek ezen meghatározását tanitanák be: „A hit az oly dolgoknak valósága, melyek nem láttatnak, és a melyek láttatnak, azok bizonyos mutatója.“ Honunkban pedig minden felekezetről ez képezi a vallásban a kiindulási pontot. Sőt a vallásosabb érzelmű szülők, mihelyt gyermekeik anynyira beszélni tudnak, legelőbb is a Miatyánkat igyekeznek nekik betanítani, hogy annak estve reggel elmondása által imádkozásra szoktassák gyermekeiket. A cél kétségkívül nemes, de ez az út csak látszólag viszen oda. Kicsinyeik szája a folytonos gyakorlat által anynyira reászokik ugyan a Miatyánkra, hogy azt nem csak estve reggel öszszekulcsolt kezekkel, hanem játékközben sőt némelykor még álmokban is önkénytelenül mondani kezdik. Nekik sejtelmők sincs arról, mi lehet az. Az egészből csak anynyit tudnak: imádság. Az emlékezetbe hozszas gyakorlat által bevésődött, a nélkül, hogy az értelem és sziv is abban egyidejüleg részt vehettek volna. A szülők nyugodtak, megelégedettek, mert úgy vélik, hogy gyermekeiket vallásosan nevelik. Örömük végtelen, midőn hallják kisdedeiket oly szépen imádkozni. Bizony pedig ha tudnák, hogy ez által imádságunk legszebbikét gyermekeikre nézve örökre csak érzéketlen valamivé teszik; ha tudnák, hogy ez által őket csak külső látszólagos, nem pedig, mint akarák, benső szivből jövő imádkozásra szoktatják, bizonyára másképp cselekednének.

De hisz ez nem a szülék hibája. Így van ez az iskolákban is. A kis gyermekek felmennek az iskolába s a tanító általános szokás szerint legelőbb is a Miatyánkat kérdi fel tőlök. S ha talán valamelyik nem tudná, nem egy tanító sohajt így fel: Ugyan mi-féle szülői lehetnek ennek, még a Miatyánkat sem tanították meg gyermeküknek! Most következik aztán a hadd el hadd. A tanító mondatja vele addig, mig könyv nélkül el tudja ugyan mondani, de oda is van belé. Már az elég volt, hogy a gyermek az egészet gyűlölni kezdje. De most me,nek még tovább az apostoli hitformára, a tizparancsolatra, kathekezisre, s végre ha idő marad a bibliai történetekre is, s mindezeknek könyv nélküli tanítása által anynyira megnyeretnek a vallásnak, hogy alig várják az isk. időszak végét, hogy ne kelljen többet templomba járni, s ott egy óráig csendesen

ülni! Hogy az iskolától megszabadultak, elmennek ugyan némelykor azután is a templomba, mikor pl. vagy egy új pap prédikál, vagy pedig valamely új ruhákat a közönségnek be akarják mutatni, de soha sem annyira az igaz vallásos érzés, mint inkább az ujságvágy s magok fitogtatása viszi oda. Sőt már oda jutottunk, hogy nem csak a nép műveletlenebb, hanem a miveltebb osztályából is fennen hangoztatják: Mire való a pap, templom? terü a népen; el kellene törölni stb. és miért? mert a nevelés által az ég legszen-
tebb ajándéka, a hit folytatott el benne. A sok érthetetlen confessio betanítása ellenszenvet gerjesztett bennök az egész vallás iránt. Nem érzik annak szükségességét, jótékony hatását a szivre, mert annak idejében nem ismertették meg a kútfővel, honnan az örökélet vize csörgedez. Ez az oka, hogy a templomok üresek, hogy a nép a vallás iránt közönyös. Ez az oka, hogy a sors csapása alatt oly hamar leroskadunk; nincs mi erőt adjon, mert nincs belsőleg elég erős hitünk.

Menynyire más uton haladnak a némethoni népiskolákban a vallás tanításában. A mi rendszerünket egészen megfordítják. A mi nálunk kiindulási pontul szolgál, az itt a zárt pontot képezi s megfordítva. A vallástanítás az itteni népiskolákban csaknem egészen bibliai történeti tanulásból áll. Azonban a cél sehol sem a történeti anyag könyv nélkül való betanítása, hanem azok által a vallásos érzés öntudatra hívása, kifejtése, az érzések nemesítése, az akarat és erkölcsi jellem szilárdítása. A bibliai történet mindenütt csak eszköz az említett cél elérésére.

Azonban a fennebbiekkal nem azt akarom mondani, hogy az 5—6 éves gyermekeknek az iskolai év elején mindjárt bibliai történetet kezdenek tanítani. Koránt sem! Először még erre is természetes úton előkészítik a gyermekeket az által, hogy egyszerű elbeszéléseket mondanak el nekik a jótékonyaságról, becsületességről, szorgalomról, igazságról; általán olyan dolgokról, melyek a gyermekekhez közelebb esnek, azok képzelő tehetségét élénken megragadják, nemes érzéseit felébresztik s ítéleteiket az igaz és jó felett éleltik stb. Azután, mivel a gyermekek már a szülői háznál hallottak valamit Istenről, kérdezik: Hallottatok-e valamit a jó Istenről? Ki adja az esőt, a szelet? Ki hozza fel a napot stb.? Mikor a gyermekek ezekre s több hasonló kérdésekre felelni tudnak, mennek tovább, s a gyermekekkel Istent, mint az emberiség atyját igyekeznek megismertetni, ily formán. Nő látjátok az a jó Isten,

ki a napot felhozza, ki esőt, szelet stb. ad, az adta nekünk az életet is; ő gondoskodik rólunk és szükségainkről. S mindjárt ezután kérdik: Hogy hívjátok azt, ki nektek könyvet, ruhát veszen, szóval ki rólatok gondoskodik? mire természetesen mindnyájan azt felelik: „atyámnak”. Látjátok, folytatják tovább, a jó Istent is, mivel rólunk gondoskodik atyánknak is nevezzük. Ő az emberiség jó atyja, ki azon jó gyermekeinek, kik engedelmesek, igazságosok, szülőiket és testvéreiket szeretik stb. megadja mindazt, mire szükségök van. Ő éppen úgy gondoskodik rólunk, mint az apa gyermekeiről. Azért mennek az emberek a templomba, hogy megköszönjék Istennek mindazt, a mit tőle vettek s imádkozzanak hozzá szükségekben stb.

Mihelyt a gyermekek ez által Istenről, mint az emberiség atyjáról valami fogalmat szereztek, mennek át a teremtés történetére, hogy a gyermekek annál jobban átláthassák miért nevezzük az Istent atyánknak. De a cél nem az, hogy a történeti anyagot tanítsák be a gyermekeknek. Ez csak eszköz, mint fennebb is megjegyzém, a tulajdonképi cél elérésére. Ezután mennek a tizparancsolatra ily formán: „Az Isten gyermekeinek még kezdetben törvényeket adott s mind azokat a rossz embereket, kik e törvényeket áthágják, megbünteti; azokat pedig, kik parancsait megtartják, megjutalmazza. S ekkor megismertetik a gyermekekkel a tizparancsolat tartalmát. Hogy pedig a gyermekek meggyőződjenek arról, hogy Isten csakugyan megbünteti, kik törvényeit áthágják, elbeszéli nekik röviden, de élethűn az első pár ember megbüntetését az Isten törvénye áthágásáért, s hogy a megjutalmazásról is fogalmuk legyen, eladják Ábrahám hivatását vagy más hasonló történeteket. Ilyen formán igen ügyesen használják fel a testvéri szeretet élesztésére József történetét, melyből megtanulják a gyermekek testvéreiket még akkor is szeretni; ha azok talán méltatlanságot cselekedtek volna. is velök, egyszersmind átlátják, miként jutalmazza meg Isten azokat, kik szülőiket, testvéreiket szeretik, szóval az ártatlanokat. Mózes történetével a nemzeti szeretetet gyarapítják, s más történetek elbeszélése által más, a szívre oly nemesítőleg ható dolgokat beszélnek el és értetnek meg a kérdezve fejlesztő módszer szerint a gyermekekkel, melyek minden esetre nem kis mértékben folynak be a gyermekek gondolkodásának s érzelmeinek nemesítésére, s nem kevésbé emelik bennök az Isten, szülők, testvérek; haza, nemzet és más emberek iránti szeretetet.

A mint a fennebbiekből is kitűnik, az 1-ső isk. évben a gyermekeknek csak azokat a történeteket tanítják meg az ó és új testamentumból, melyeket a gyermekek könnyen megérthetnek és a melyek csak a gyermekekben levő jobb érzés kifejtésére s az ellenkező elnyomására szolgálnak. És ez igen helyes, mert az első benyomások a legmaradandóbbak s a legbámulatosabb következményeik. „Avagy ki dob el“ mint gróf Szecheni mondja, „egyhamar kenyeret készakarva közülünk, s ha a kenyér haját eldobjuk is, nem rendül meg bennünk valamely érzés, mintha nem jól cselekednénk, s inkább titkon dobjuk félre vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajtánók el? és miért, mert dajkánk mondá egykor: „Kenyeret vesztegetni kár“. Az első benyomások bámulandó következményeik, s mi a gyermeki szívbe egyszer belevésődött, azt az idő vaskeze is nehezen irthatja onnan ki. Azért igyekeznek itt a vallástanítás által a gyermeki szívre oly nemesítőleg hatni, a jobb érzéseket abban kifejteni, az ellenkezőket pedig még csirájában kiirtani.

De lássuk, miként folytatják tovább a vallástanítást; nézzünk be a 2-ik, 3-ik, 4-ik osztályba. Itt is mindenütt a bibliai történetet találjuk. Ugyanis minden év elején röviden ismétlik, mit a megelőző évben tanultak, s ehhez még megtanítják azokat a történeteket, melyeket most inkább megérthetnek. Ilyen formán az isk. időszak bevégeztével az egész bibliai történetet tudják. A mi a t y á n k a t csak az 5-ik isk. évben kezdik tanítani, mikor a gyermekek már az eddigiek által azon helyzetbe hozattak, hogy azt a tanító ügyes megmagyarázása által megérthetik. Ezen év vége felé s a következő évben tanítanak röviden kathekezikist is.

Vessünk most már egy rövid visszazapillantást az eddigiekre s vonjuk ki azokból a főelveket, melyeket itten a vallástan tanításában követnek:

1-ör. Láthatjuk, hogy valamint a többi tantárgyak, úgy a vallástan tanítása is egészen szemléleti. A gyermekeknek teljesen ismeretköréből indulnak ki s úgy mennek ismeretesről ismeretlenre, szemléletről fogalomra, egyesekről általánosra és lehetőleg mindent a gyermekek előtt ismeretes tárgyra visznek vissza, hogy mindenről annál tisztább fogalmat szerezzenek. Ez igen világosan kitűnik abból, hogy miként vezetik a gyermekeket Istennek, mint az

emberiség atyjának ismeretére s miként értetik meg az emberek Istenhezi viszonyát a gyermekek szülőik iránti viszonyából.

2-or. Láthatjuk, hogy a vallástanítást a népiskolákban sem nem a miatyánkkal, sem nem rendszerint kidolgozott kathekezissel kezdik, hanem a gyermekeket legelőbb a bibliával igyekeznek megismertetni, mely theologiai s dogmatikai színezet nélkül könnyen megérthető módon adja elő: mi az Isten, mik az emberek s milyen viszonyban áll Isten az emberekhez és ennek alapján a tiszta krisztusi vallást, a szeretet vallását igyekeznek a gyermekek szívébe oltani.

3-or. A mint a fennebbiekből kitűnik, a bibliai történeteket sem úgy tanítják, mint egymás után következnek, hanem először kiválasztják a történetek azon részét, melyet a gyermekek is könnyen megérthetnek és a melyet ennek csupán a jobb érzés felkeltésére, kifejtésére s az ellenkező kiirtására szolgálnak.

4-er. A cél seholsem csupán a történeti anyag könyv nélküli való betanítására, hanem ez mindenütt csak eszköz a tulajdonképpeni cél elérésére.

5-ör. A gyermekek eleibe semmit sem adnak úgy, mint valamely kész, érthetetlen és megemészthetetlen dolgot, a mi csak az emlékező tehetség fejlesztésére szolgálna, hanem a történet elbeszélése után kérdések által a gyermekekkel kerestetik fel annak magvát, s végre

6-or. Az egyház elveivel röviden csak akkor ismertetik meg a gyermekeket, mikor már a vallás hasznát, szükségességét érzik s az egész röviden összefoglalva az eddigiek alapján megérthetik.

Ezen elveket a többi tantárgyak tanításában kisebb-nagyobb mértékben Pestalozzi óta követték is, csak a vallástanításban haladtak azóta is még sokáig a régi magoltató uton, mignem tapasztalatból meggyőződtek, hogy így kívánt célhoz nem juthatnak? Dr. Schmidt állítá fel néhány évtizeddel ezelőtt azt az elvet, hogy a vallástanításnak, mint egyébnek szemléletinek kell lenni. „A népiskoláknak, mondá ő, a vallástanításra legtisztább szemléltető anyaga a bibliai történetekben van letéve,“ a miből aztán önként következik, hogy ennek kell a vallástanításban a kiindulási pontot képezni. És most ez az elv képezi azt a pontot, hova a modern világ egész törekvése felekezeti különbség nélkül irányul a vallástanítást illetőleg, a mi eléggé kitűnik Dr. Torénnak az upsalai egyetem theologia tanárának jelentéséből, a ki hazájából 1862-ben Német-

ország- és Angliába küldetett, hogy a vallástánításban követett rendszert az említett országokban tanulmányozza. Ugyanis ő jelentésében a többek közt azt mondja: Mindenütt hova utam vitt, egy olyan rossz módszerről (az emlékező tehetség túlterheléséről) csak mint egy elmúlt időhöz tartozóról tudnak; mindenütt az ítélet a felett határozott és korlátlan. A gépies olvasás és tanítás, mely szerint a drága, szent, üdvös mondatok felfoghatatlan és megemésztetlen módon az emlékezetbe vésettek, a nélkül, hogy a gondolat és szív is abban egyidejűleg résztvehettek volna, a kereszténység tanulására már többé semmi védelmet nem talál.“ Továbbá szintén a vallástánításra vonatkozólag mondja Angliáról: „Tudományos paedagogusok Angliában azt tartják, hogy a vallástánításnál semmi egyebet nem kell tanítani, csak olyant, minek absolut értéke van. A vallástánítási órák ott egyszerűen bibliai óráknak neveztetnek, melyeken a bibliának olyan saját arany-szavait tanítják, melyekben világért sem található semmi felesleges kifejezés.“ Torénnak ezen nyilatkozataiból látható, hogy a régi gépies vallástánítás szintugy Németországban, mint Angliában túlélte már magát, s ez új rendszernek áldásos gyümölcse már is nagy mértékben mutatkozik.

Ha tehát honunkban is a vallás iránti közönnyt legalább a jövőre nézve kiirtani akarjuk, a régihez való ragaszkodást le kell győznünk, hogy a vallástánítással s általán a népneveléssel kivánt célhoz juthassunk. Ki kell küszöbölnünk a népiskolák alsóbb osztályaiból a szorosabb értelemben vett kathekezéseket, confessiókért stb. s ezek helyét a gyermekek fejlődéséhez mért bibliai történetekkel kell betöltenünk. Szakítanunk kell a bibliai történetek eddigi kezelésével is, mert ezeknek csak könyv nélkül való betanítása semmit ér.

A népiskolákban le kell vetkezni mindenféle felekezetiességet s teljesen oda kell hatni, hogy a gyermekekben a bibliai történetekkel csupán a vallásos, erkölcsös és nemes érzet fejtsék ki és hogy a gyermekek azon helyzetbe hozassanak, hogy majd az életben reájuk nehezülő jót és rosszat elhordozni képesek legyenek, mert a mint Rousseau is kifejézi, ekkor lesznek legjobban nevelve. Egyes felekezetek elveinek megismertetése s azok bírálgatása nem tartozik a népiskolába. „A népiskola, mint a gothai herczegség népisk. törvénye egyik §-ában ki van fejezve, nem köteleztethetik, hogy a gyermekekbe egy meghatározott egyház confessióját véssé be, mert azt nem teheti a nélkül, hogy a paedagogia szabályaival s

leglényegesebb feladatával özszeütközésbe ne jőne; de a népiskola nem is lehet jogositva, hogy a különböző egyházak dogmáit bírál-gassa, mert arra sem képesítve, sem hivatva nincs; csak a tapasztalás szerint a gyermeki kedélyt megzavarná s teljesen a paedagogia ellen cselékednék. Egyházi czivakodások éppen oly kevésbé tartoznak a népiskolába, mint politikaiak. Az iskola teljesen a béke menhelye kell hogy legyen.“ — A népnevelés célja a gyermekeket nem egyes felekezetek, hanem Isten gyermekeivé nevelni s éppen azért azon forrást kell a gyermek előtt felujítani, mely nem az egyes felekezetek, hanem az egész emberiség sajátja. Ebből tanulják meg igazán szeretni Istent, szülőiket, hazájokat, nemzetöket s az egész emberiséget; ebből merithetnek a szenvedésekben erőt, a jóra törekedésben kitartást; ez szolgálhat legbiztosabb támaszul és vezérül, hogy az erkölcsiség ösvényéről le ne térjenek: szóval ez mutatja legtisztábban azt a tükröt, melyben minden ember tisztán láthatja magát és megítélheti cselekedetei szerint.

Nem lehet tehát tovább is, mint Schleiermacher mondja, annak a minék az életben legelevenítőbbnek kellene lenni, halottkint kö-zöltetnie. Nem lehet a szívet egyes kidolgozott confessiók által tovább is békóba tartani s ez által az imádkozási tehetségtől meg-fosztani, mert az imádkozásra épp oly szüksége van a léleknek, mint a táplálékra a testnek. Vagy mint egy író mondja: „A szívnek az az ima, mi a tüdőnek a lélekezés és az észnek a tudományok. Valamint az egészséges levegő testi, ugy az ima lelki jólétet szül. Kiséretében van a béke, vele egy sorban a biztosság, a szeretet és a megnyugvás. Ha azon helyzetbe tudtuk hozni növendékeinket, hogy imádkozni lélekből tudnak, s annak szükségességét érzik ha gyenge szívöket nemes érzésekkel tudtuk beültetni, akkor a vallástanítással s általán a neveléssel célzt értünk, mert a mint Heinroth mondja: „A természet törvényei szerint az öntudat beál-tával az érzet kedélylyé, az értelem szellemmé és az ösztön akarattá fejlődik. A hit kötelékei által öszszetartva kedély, szellem és akarat öszszhangzólag hatnak egymásra és kifejtik az emberben azt a leg-magasabb életet, minek csak örvendenünk kell.

Pálffi Károly.